Maria Salminen

Henki, luonto ja taidekauneuden objektiivinen tiede

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Taiteenfilosofia. Johdanto estetiikan luentoihin* (Einleitung. Teoksessa Vorlesungen über die Ästhetik (1835–1838). Toim. H. G. Hotho). Suom. Oiva Kuisma, Risto Pitkänen & Jyri Vuorinen. Gaudeamus, Helsinki 2013. 178 s.

Nykyään vaikeana ja kuivana filosofina pidetty G. W. F. Hegel (1770–1831) oli suosittu luennoija. Hänen opetustaan seurattiin kiinnostuneesti ja ahkerasti, ja hänen tyylinsä vaikuttaa olleen ennemminkin innostava kuin pitkäveteinen. Hegelin kuoleman jälkeen hänen oppilaansa Heinrich Gustav Hotho toimitti opiskelijoiden muistiinpanojen ja Hegelin luentokäsikirjoitusten pohjalta 1500-sivuisen mötkäleen estetiikasta. Taannoin suomennettu *Taiteenfilosofia* on tämän teoksen johdanto.

Taiteenfilosofia ei siis ole kirjoituksena Hegelin omaa käsialaa, vaikka sen ajatukset ovat tunnistettavasti hänen omiaan. Niinpä takakansitekstin väite, että *Taiteenfilosofia* ”tarjoaa selkeästi viitoitetun väylän vaikeatajuisen filosofin ajatteluun” ei kenties pidä paikkaansa sikäli, että muotoilut eivät ole Hegelin omia. Teos ei ehkä ole omimmillaan kuninkaantienä Hegelin ajattelun kokonaisuuden ja systeemin ymmärtämiseen.

Kirja on kuitenkin helposti lähestyttävä, kielellisesti kirkas ja tyylikäs. Kiittää sopii myös taitavaa ja huolellista suomennosta, joka onnistuu aukomaan rakenteita ja välttämään tyypillistä vierassanajargonismia. Käännösratkaisuja on perusteltu vakuuttavasti selitysosiossa. Kirja on pehmustettu hyvin ja asiantuntevasti osuvilla viitteillä, selityksillä, hakemistolla ja parilla johdannolla. Lukija ei takuulla joudu törmäämään suoraa päätä systeemijärkäleeseen. Teos alkaa Oiva Kuisman esipuheella, Jussi Kotkavirran yleisellä ”Johdatuksella Hegelin ajatteluun” ja Kuisman ”Katsauksella Hegelin taiteenfilosofiaan”. Lopusta löytyvät vielä selitykset, kirjallisuus ja hakemisto. Kaikki tarpeellinen on, ja ehkä vähän ylikin.

Estetiikan asiat

Hegel määrittää estetiikan tutkimusalueeksi taiteet, tarkemmin sanottuna kaunotaiteen (*die schöne Kunst*), ja tutkimuksen toimintatavaksi filosofisen tarkastelun. Niinpä asianmukainen nimi hänen ”estetiikalleen” on oikeammin ”*kaunotaiteen filosofia*” (47).

Kauneuden käsite on siis Hegelin taiteenfilosofian perustana. Taiteen kauneus ei kuitenkaan ole Hegelille ”pelkkä” käsite tai idea: hän kritisoi Platonin tarjoamaa oppia kauneudesta, totuudesta ja hyvyydestä liian abstraktina metafysiikkana, joka on korvattava konkreettisemmalla ja syvemmällä ymmärryksellä. Kauneuden filosofisen käsitteen on kyettävä sulauttamaan itsessään yleinen käsitteellisyys erityiseen, konkreettiseen ja ainutkertaiseen; sen on kyettävä merkitsemään, tiedostamaan ja tulkitsemaan materialisoitunut, yksilöitynyt idea sen ominaislaadun mukaan: ”Filosofian on avattava ja todistettava kohteensa tämän oman sisäisen välttämättömyyden mukaan. Vasta tällainen selitystapa tekee tarkastelusta tieteellistä.” (59) Hegel edellyttää taiteenfilosofialta hermeneuttista tarkkuutta.

Hegelin mielestä myös taiteen kauneus oikein ymmärrettynä on luonnollisen, aistisen, singulaarisen, satunnaisuuksille alttiin kokemuksellisuuden ja yleisen, käsitteellisen, lainomaisen idean yhtymäkohta. Taide sopii hänen mukaansa filosofisen tarkastelun kohteeksi, sillä se on materiaalisesta perustastaan huolimatta ”laadultaan henkistä”, ajattelevan hengen ilmaisua ja itsensätunnistamista, vaikka ilmenee aistisissa ja yksittäisissä hahmoissa. Hegel osoittaakin, että juuri tämä kahtiajakoisuus on taiteen omin olemus, merkitys ja merkitsemisen tapa.

Hegelille taide on siis yhtä lailla totuuden tulkintaa ja ilmausta kuin filosofia. Mutta siinä missä filosofia on käsitteellistä, taide on idean aineellinen, aistinen esitys. Taide omimmillaan ei suinkaan rajoitu lumevaikutukseen: Hegel kertoo mainion anekdootin, jossa eräs lemmikkiapina erehtyi haukkaamaan elävästi maalattua turilaan kuvaa (ja onnistui vain tuhoamaan representaation sen sijaan, että olisi saanut ruokaa). Myöskään muodollinen taitavuus tai käsityöläistaito ei Hegelin mukaan riitä taiteen kriteeriksi: toisessa anekdootissa mies, joka heitteli erehtymättömästi linssejä pieneen aukkoon, sai Aleksanteri Suurelta tyhjänpäiväisen taitonsa palkaksi vakallisen linssejä.

Taiteen päämääränä ei ole huijata apinoita eikä tehdä taitavia temppuja. Sen ei liioin ole määrä olla hyödyksi poliittisesti, taloudellisesti, pedagogisesti, moraalisesti, teologisesti tai millään muulla kuviteltavissa olevalla välineellisyyden tavalla. Sillä on oltava oma sisäinen tarkoituksenmukaisuutensa ja tehtävänsä,

eikä se siis voi olla minkään lisäarvon tuotannon palveluksessa. Hegelillä on sanansa sanottavana myös egostelevasta taiteilijasubjektista, ironisesta etäisyydestä esitettyyn kohteeseen ja taiteesta, joka palvelee yksinomaan tarkoitusperän, periaatteen tai ajatuksen koturnina tai naulakkona. Näissä tapauksissa taide on alistettu välineeksi eikä siis ole ”korkeimmassa määritteessään”, omassa ominaislaadussaan, vapaudessaan ja totuudessaan.

”Taiteen kuolema”

Taiteenfilosofiaan sisältyy myös Hegelin kuuluisa huomautus taiteen aikakauden hiipumisesta. Väite on vedetty tappiin tulkitsemalla se ”taiteen kuolemaksi”. Hegelin mukaan taide elävimmillään ja totuudellisimmillaan on menneisyyden asia ja ”siirtynyt *mieltämisen* piiriin” (58). Tämä ei välttämättä kuitenkaan tarkoita, että taide olisi kuollut. Dialektisesti ajateltuna näyttää ennemminkin siltä, että taiteenfilosofia on Hegelille taiteen varsinaista todellistumista ja sen merkityksen täyttymistä, koska hänelle vasta välitys tekee kokemuksesta ja sen merkityksestä tiedostettavan.

Taide on olemukseltaan yhtä lailla kaksihahmoinen kuin ihminen itse, joka taiteen tavoin on polaarisuuksien leikkauspisteessä, sekä materiaa että henkeä, sekä luonnonvälttämättömyyden että hengen vapauden valtakunnissa. Voidaan tiivistää, että Hegelille taiteen tehtävänä on sekä olla tässä ristivedossa että esittää eli välittää se ihmiselle itselleen tunnistettavassa ja tiedostettavassa muodossa. Tällöin ihminen luotaa ja käsittelee taiteessaan omaa olemistaan siinä maailmassa ja sellaisena oliona kuin on, ”toteuttaa itseään ulkoisissa olioissa”, mikä on ihmiselle luontaista ja olennaista ja myös taiteen taustalla: ”Poika heittää kiven jokeen ja ihailee sitten veteen piirtyviä renkaita teoksena, jossa hän saavuttaa näkemyksen siitä, mikä on hänen omaansa.” (82)

Vasta tämä välitys saa ihmisen kokemaan itsensä tietoisena, ja vasta sen tulkinta saa hänet tiedostamaan omaa olemisen tapaansa. Hegelille taiteenfilosofia siis näyttää olevan todella välttämättömässä kytköksessä taiteeseen – jopa osa sitä, sillä taiteen välityksenä se on taiteen itsestään tietoiseksi tulemisen vaihe.

Taide ei ole Hegelille kuollut vaan vasta nousemassa merkitsemään historiallisesti, yli oman syntyhetkensä ja merkitysyhteytensä. Koska merkitys on välittömän ja välillisen yhteisyyttä tiedostamisessa ja ilmaisussa, taide tulee historiallisesti tunnetuksi, ymmärretyksi ja täydelleen merkitseväksi vasta välityksensä, taiteenfilosofian, myötä. Hegelille taide saa täyden painoarvonsa vasta absoluuttisen hengen tietoiseksi tulemisen kehityskulussa, joka on yhtä kuin maailmanhistoria. Niinpä Hegel ei voi pitää taidetta hengen korkeimpana ilmentymänä vaan sisällyttää sen systeemiinsä askelmana kohti ilmestysuskon ja lopulta filosofian tietoisuutta.

Tämä käsitys ei kuitenkaan tee Hegelin taidekäsityksestä välineellistä. Suhteutuminen päinvastoin tekee taiteesta vapaata, sillä toimiessaan ja vaikuttaessaan oman erityislaatunsa mukaisesti (ja siten vertautuen toisiin hengen itsetiedostamisen tapoihin) taide tuo ilmi ja välittää oman tulkintansa ihmisestä ja vapaudesta. Taiteenfilosofia sen sijaan on Hegelille tapa kohottaa taiteessa esitetty totuus aikakaudelle ominaisemmalle, tietoisemmalle tasolle. Voidaan siis väittää, että Hegelille taide eli hänen aikanaan henkisemmin kuin koskaan.

Vapaus

Kantin vaikutusvaltainen *Arvostelukyvyn kritiikki* on selvä viitepiste Hegelin taiteenfilosofialle, vaikkei mitenkään määrää sitä. Hegel tukeutuu Kantin luonnehdintoihin esteettisestä kokemuksesta intressittömänä mieltymyksenä, päämäärättömänä tarkoituksenmukaisuutena, käsitteettömänä yleisyytenä ja välttämättömänä mieltymyksenä.

Kantille luonto on välttämättömyyden valtakuntaa. Toimiessaan oman aineellisen luontonsa mukaan ihminen toimii peräänantamattoman kausaliteetin ja riippuvaisuuden vallassa. Ihmisellä on kuitenkin myös moraalinen luonto, jonka mukaan toimiessaan ihminen on vapaa ja toteuttaa henkistä ominaislaatuaan. Nämä kaksi valtakuntaa ovat kuitenkin ristiriidassa, ja Hegel antaa Kantille postuumeja pisteitä siitä, että tämä luonnostaa yhtymäkohdan juuri estetiikkaan. Myös Hegelin mukaan vapaus ja välttämättömyys kohtaavat ja sovittuvat nimenomaan esteettisessä kokemuksessa.

’Taiteen vapaus’ on kauhtunut käsite. *Taiteenfilosofia*ssa se kuitenkin saa pitkälle ajatellun merkityksen. Se ei merkitse mielivaltaa ja piittaamattomuutta taiteen *tekhnē*n tarkkuudesta eikä irtautumista eletystä todellisuudesta: koska taiteen todellinen tehtävä Hegelin mukaan on ”saattaa hengen korkeimmat pyrkimykset tietoisuuden piiriin”, ”kaunotaiteet eivät voi ajelehtia villin pidäkkeettömästi mielikuvituksen varassa, sillä henkiset pyrkimykset asettavat sen sisällölle tiettyjä kiinnekohtia, vaikka sen muodot ja muodosteet ovatkin moninaisia ja määrättömiä” (61).

Jos ajatusta pelkistetään, taiteen ilo ja nautittavuus ovat sen riippumattomuudessa hyötysuhteista, sen ”ylellisyydessä”, palvelemattomuudessa. Taiteilijan koitoksena on tulkita ideaa aistisesti, ja taiteenfilosofian tehtävänä on tulkita idean aistista esitystä käsitteellisesti – tunnistaa teoksen ainutkertainen, itsessään merkitsevä erityislaatu ja tulkita, miten se suhteutuu taiteen kauneuden ja sen esityksen totuuden ideoihin.

Opiskelutoverinsa Friedrich Hölderlinin tavoin Hegel katsoo ihmisen olevan olemuksellisesti kaksihahmoinen ”amfibioeläin, jonka

on elettävä kahdessa vastakkaisessa maailmassa" (107). Hegelin mukaan ihmisen tehtävänä on suuntia kohti tämän ristiriidan ratkaisua, jossa vastakkaisuus sekä kumottaisiin että säilytettäisiin korkeammassa muodossa. Taiteen erityistehtäväksi hän määrittää ihmisen tai hengen kaksihahmoisuuden aistisen esityksen ja tulkinnan ja sen myötä ristiriidan ratkaisemisen eli tuomisen tiedostettavaksi. "Totuus on vasta [abstraktin ja konkreettisen] sovituksessa ja yhteyteen saattamisessa" (108). Vasta pyrkiessään (tai kenties hoippuessaan tai kaatuessaan) kohti tätä totuutta ja yhteyttä ihminen on vapaa.

Luonto ja hampaiden kiristys

Toisin kuin Kant, Hegel häätää luonnonkauneuden estetiikan aihealueelta. Kantille luonnon kauneus ja erityisesti ylevyys olivat malliesimerkkejä esteettisestä kokemuksesta ja auttoivat avaamaan tuon kokemuksen perustoja ja taiteen merkitystä. Sen sijaan Hegelin järjestelmässä taiteenfilosofian kohteeksi istuu ainoastaan sellainen hengentuote, jossa käsite ja hahmo muodostavat ei-välineellisen, itsessään riittävän, vapaan, ideaalisen ykseyden. Auringonlaskulla ja linnunlaululla on yhtä vähän sijaa Hegelin taiteenfilosofiassa kuin kesäteatterinäytännöllä ja Guccin väskyllä.

Estetiikan rajauksen vuoksi *Taiteenfilosofia*ssa näyttää, että herrasteleva henki alistaa luonnon merkityksettömäksi materian mykkyydeksi ja mekaaniseksi lainomaisuudeksi: "Hengen ja sille kuuluvan taidekauneuden *ylemmyys* luontoon nähden ei kuitenkaan ole pelkästään suhteellista, sillä ensisijaisesti *todellista* on kaiken itseensä sisällyttävä henki." (48–49) Posthumanistin ja ekologisen tiedostajan ohimosuonet alkavat pullistua. Hegelin tulkinta luonnon ja taiteen suhteesta ei kuitenkaan ole niin mauton kuin aluksi vaikuttaa.

Hegelin dialektisessa filosofiassa välittömyys ja tiedostava henki eivät sovi yhteen. Välitöntä ymmärrystä ei ole. Hegelille välitetty on aina tietoisuuden kannalta korkeampaa kuin välitön; esimerkiksi *Logiikan tieteen* alussa Hegel havainnollistaa, miten objektiivisen logiikassa välitön (oleminen) itse tuottaa tietoisen hengen näkökulmasta negaationsa (ei-minkään), välityksensä ja tulemisensa itsessään puhtaaksi eroksi ja sen myötä toiseksi itselleen.

Lienee väistämätöntä, että Hegelin systeemissä objektiivinen henki ja sille ominainen tietoisuuden välillisyys on nostettu korkeammalle istuimelle kuin luonnon tiedostamaton välittömyys. "Luonnonkauneuden äärellä koemme olevamme liian *epämääräisessä* tilassa, vailla *kriteeriä*" (49). Kriteeri eli määreisyys liittyy Hegelin ajattelussa negaatioon tai rajautumiseen, joka on tietoisuuden edellytys. Luonnonkauneuden äärellä tuo raja liudentuu, eikä luonto itsessään siksi sovellu Hegelin esteettisen filosofian kohteeksi. "Hengen on hankalampaa tunkeutua idean yhteyteen luonnon ja arkitodellisuuden kovan kuoren läpi kuin taideteosten kautta." (56)

Välitys on yhteys, ei ero. Kaiken itseensä sisällyttävä henki on Hegelille todellisinta. Koska tämä henki käsittää eli yhdistää itsessään kaiken, se ei ole irrallaan hahmoista tai materiaalisuudesta, vaan ainoastaan niiden kanssa ja myötä. Hegel määrittääkin taiteen erityislaaduksi sen, "että se esittää korkeimmatkin asiat aistein havaittavassa muodossa ja tuo ne näin lähemmäs luonnon omaa ilmenemistapaa, aisteja ja tuntemista" (54). Kaunotaiteen teokset "toimivat ensimmäisenä sovittavana välittäjänä [...] luonnon ja rajallisen todellisuuden sekä toisaalta käsitteellisen ajatuksen rajattoman vapauden välillä" (55).

Hegelin ajattelun ihmiskeskeisyyttä ei voi kiistää. Voidaan silti miettiä, onko luonnon sivuuttaminen estetiikan asiana välttämätöntä. Hegelille absoluuttinen henki on ja vaikuttaa kaikessa olevassa, ja myös luonnon itsensäkin on siis oltava henkinen, vaikkakin tiedostamattomasti, välittömästi. Perustellessaan, miksi taiteen tehtävä ei voi olla pelkkä teknisesti taitava luonnon jäljittely, Hegel luonnostaa taiteen tehtäväksi elämän ja sen elävän ilmaisun yhdistämisen: "Satakielen liverrys kiinnostaa meitä sen kummutessa ihmistunteen tavoin tahattomasti linnun omasta elämästä [...]". (95)

Jos taideteoksen tehtävänä on olla ja ilmaista luonnon ja tietoisen hengen välitystä ja estetiikan tehtävänä tutkia, mitä tässä välityksessä tapahtuu, eikö saman voisi ulottaa myös luonnonkauneuden kokemukseen? Eikö voisi ajatella, että ihmisen kokiessa esteettisesti linnunlaulua, joka ilmaisee luonnon elämää, luonto tiedostaa omaa käsitettään ihmisessä? Taideteoksen tavoin myös tässä kokemuksessa tapahtuu aineellisen luonnon ja vapaan hengen välitys, kun ihminen henkisenä luonnonoliona tulee tietoiseksi luonnonkauneudesta. Vaikka luonnonkauneus itsessään olisi "liian *epämääräisessä* tilassa, vailla *kriteeriä*", eikö sen *kokemuksessa* ole kuitenkin oma säännönmukaisuutensa, jota voisi tulkita filosofisesti?

Hegelin henkikeskeisyydestä huolimatta on lopulta tunnustettava, että taide ei ole hänellekään jonkinlainen *jin-jang*illa koristeltu itseriittoinen Parmenideen pallo vaan myös ihmisten keskinäistä välitystä: "[T]aideteos ei ole [...] luonnollisen itseriittoinen vaan olemukseltaan kysymys, puhuttelu, jonka on määrä synnyttää vastakaikua toisen rinnassa, kutsu muille mielille ja hengille." (127) Juuri näin ihminen tiedostaa taiteessa vapaasti omaa kahtalaista olemustaan ja erottaenyhdistävää rajautumistaan toisiin ja maailmaan.